

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2024. № 8.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.8.63>

УДК 330.1:330.5

В. В. Даценко,

к. е. н., доцент, академік Академії політико-правових наук України,

Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4670-6848>

Д. В. Калмиков,

аспірант першого року навчання спеціальність 051 «Економіка»

Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-2590-7931>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У ВІДТВОРЕННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

V. Datsenko,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Academician of the Academy
of Political and Legal Sciences of Ukraine,*

University of Customs and Finance

D. Kalmykov,

Postgraduate student of the first year of study, specialty 051 "Economics"

University of Customs and Finance

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE NATIONAL STRATEGY FOR REPRODUCING HUMAN CAPITAL

Метою статті є обґрунтування рекомендацій щодо формування національної стратегії у відтворенні людського капіталу. Для досягнення поставленої мети в роботі уточнено сутність національної стратегії у розвитку людського капіталу в Україні у такий спосіб: соціально-орієнтована економічна політика держави у відтворенні людського капіталу – є динамічною системою, компоненти якої трансформуються під впливом значної кількості чинників. Серцевину системи становить людський капітал з притаманними йому характеристиками – внутрішніми та зовнішніми чинниками його формування і розвитку. Успішні в своєму соціально-економічному розвитку країни велику увагу приділяють розвитку складових національного людського капіталу, а також ліквідації негативного явища, а саме корупції і зниження злочинності (особливо якщо вони є досить високими). Стан людського капіталу України є досить сумним: населення стрімко скорочується та старіє; народжуваність значно нижче рівня необхідного для простого відтворення населення; частка працездатного населення зменшується; зростає трудова міграція, особливо держава втрачає інтелектуальний потенціал; відбувається погіршення стану здоров'я населення та зниження якості освіти (в умовах обмеженого фінансування), що призводить до нестачі кваліфікованого людського капіталу в усіх галузях економіки.

Розглянуто основи формування національної стратегії у відтворенні людського капіталу у післявоєнний період. Оскільки екстенсивні типи економічного розвитку вичерпані, а інтенсивні типи зростання майже не реалізуються внаслідок війни, її впливу на вкрай низький рівень і якість людського капіталу.

Наукова новизна даної статті полягає в розробці моделі формування національної стратегії у відтворенні людського капіталу. При цьому напрямом подальших досліджень може бути розробка методичного підходу щодо адаптації зарубіжного досвіду формування стратегій відтворення людського капіталу у національному середовищі.

The purpose of the article is to substantiate the recommendations for the formation of a national strategy in the reproduction of human capital. To achieve the goal, the work specifies the essence of the national strategy in the development of human capital in Ukraine in the following way: the socially-oriented economic policy of the state in the reproduction of human capital is a unified system, the components of which are transformed under the influence of a significant number of factors. The core of the system is human capital with its inherent characteristics - internal and external factors of its formation and development. Countries that are successful in their socio-economic development pay great attention to the development of the components of national human capital, as well as the elimination of negative phenomena, namely corruption and the reduction of crime (especially if they are quite high). The state of Ukraine's human capital is quite sad: the population is rapidly shrinking and aging; the birth rate is significantly below the level necessary for simple reproduction of the population; the share of the working population is decreasing; labor migration is increasing, especially the state is losing its intellectual potential; there is a deterioration in the health of the population and a decrease in the quality of education (in conditions of limited funding), which leads to a lack of qualified human capital in all sectors of the economy.

The basis of the formation of a national strategy in the reproduction of human capital in the post-war period is considered. Because extensive types of economic development have been exhausted, and intensive types of growth are almost not realized due to the war, its impact on the extremely low level and quality of human capital.

The scientific novelty of this article lies in the development of a model for the formation of a national strategy in the reproduction of human capital. At the same time, the direction of further research can be the development of a methodical approach to the adaptation of foreign experience in the formation of strategies for the reproduction of human capital in the national environment.

Ключові слова: людський капітал, національна стратегія, методологічні підходи, соціальна безпека, якість індивідів, соціальна політика

Keywords: human capital, national strategy, methodological approaches, social security, quality of individuals, social policy

Постановка проблеми. Формування національної стратегії відтворення людського капіталу є важливою складовою сталого розвитку країни. Людський капітал, який включає знання, навички, здоров'я та компетенції населення, є ключовим ресурсом для економічного зростання та соціального добробуту. Останніми роками, зважаючи на економічну кризу, боротьбу з коронавірусною інфекцією та погіршення стану довкілля, питання підвищення рівня соціальної безпеки в Україні стало невід'ємною складовою соціально-економічного життя українського суспільства. Відомо, що стан національної безпеки залежить не лише від військово-політичної підтримки, фінансових ресурсів та збройних сил, а й від соціально-економічного розвитку держави, стану соціальної сфери, показників досягнення європейських стандартів життя та якості довкілля. Тому оцінка сучасного стану соціальної безпеки за допомогою соціо-еколого-економічних індикаторів може показати фактичний стан соціальної безпеки та вказати основні напрями її покращення відповідно до цілей сталого розвитку. Ця стаття розглядає теоретико-методологічні основи формування національної стратегії з акцентом на відтворення людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням формування стратегії відтворення людського капіталу в контексті забезпечення соціальної безпеки присвячено чимало наукових публікацій. Більшість з них стосуються визначення сутності та структури соціальної безпеки в державі в цілому та в структурах безпеки різних регіонів. Зокрема, вплив людського капіталу на державну систему соціальної безпеки досліджують такі науковці: Касьянов

Ю.Д. [1], К. Бондаревська [7], Геєць В.М. [4], Карасьова О.В. [5], Лібанова Е.М. [2], Маслова С.Г. [3], Чубукова О.В. [6] тощо.

Науковцями сформовано теоретико-методологічне підґрунтя оцінювання людського капіталу та визначення його вплив на формування стратегії і забезпечення державної соціальної безпеки, продемонстровано механізми та окремі інструменти управління безпекою, окреслено стратегічні напрями розвитку системи відтворення людського капіталу. Однак, незважаючи на важливі напрацювання, необхідні подальші системні дослідження у сфері комплексного оцінювання стратегії відтворення людського капіталу, що є особливо актуальним сьогодні в умовах військово-політичної та економічної нестабільності в Україні.

Постанова завдання. Для досягнення поставленої мети в роботі вирішено наступні завдання:

- уточнено поняття людського капіталу в системі національної соціальної безпеки держави;
- визначено основні загрози та пріоритети розвитку людського капіталу у формування стратегії його відтворення в післявоєнний період в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз наукової літератури засвідчив, що людський капітал - це сукупність знань, навичок, здоров'я та інших якостей індивідів, що сприяють їх продуктивності. Концепція людського капіталу була вперше запропонована Гері Беккером та Теодором Шульцем, які підкреслили значення освіти та професійного навчання для економічного розвитку. [1]

Відтворення людського капіталу включає процеси навчання, професійної підготовки, охорони здоров'я та соціального забезпечення, що сприяють збереженню та покращенню якостей трудових ресурсів. Відтворення має відбуватися на різних рівнях: індивідуальному, організаційному та національному. [2]

Сутність соціальної держави, орієнтованої насамперед на людину, можна простежити через визначення соціальної держави як такої, що надає пріоритет соціальним цінностям, насамперед праву людини на "гідне життя". Концепція соціальної держави виникла в першій половині 19 століття, але остаточного визначення досі не сформувалося. Тому соціальну державу розглядають як форму конституційного ладу, як тип організаційної форми державного життя, як державу, що виконує соціальні функції, і як ознаку правової держави [3].

Метою соціальної держави є гарантування гідного життя для всіх громадян. Соціальна держава - це держава, яка не тільки розробляє програми допомоги економічно незахищеним громадянам, але й, перш за все, несе відповідальність за підтримку стабільних економічних умов для своїх громадян та збереження соціального миру. Як соціальна держава Україна визнає людину найвищою соціальною цінністю, розподіляє суспільне багатство відповідно до принципів соціальної справедливості та дбає про зміцнення громадянської злагоди в суспільстві. Відповідно до Конституції України, держава гарантує соціальну спрямованість економіки (ч. 4 ст. 13), що є основою для реалізації соціальних прав громадян, зокрема права на соціальний захист і достатній життєвий рівень.

Національна стратегія у відтворенні людського капіталу повинна забезпечувати соціальну безпеку людини. Поняття соціальної безпеки людини є багатогранним і має об'єктивний та суб'єктивний характер. Це означає, з одного боку, відсутність загроз соціальним інтересам людини (життю та здоров'ю), а з іншого - відчуття нею захищеності.

Розглядаючи соціальну безпеку людини як відносно самостійну субстанцію, слід зазначити, що людина не є ізольованою від суспільства, а суспільство не є ізольованим від держави. [4]

Саме тому загрози, небезпеки та ризики, характерні для держави та суспільства, є привабливими і для людини (наприклад, війна, екологічні катастрофи, техногенні катастрофи).

Тому покращення соціально-економічного становища країни та нейтралізація загроз соціальній безпеці держави і суспільства можуть впливати на рівень захищеності громадян. Завдяки ефективним системам соціального захисту, розвиненим соціальним інститутам та їх взаємозв'язкам люди можуть повноцінно реалізувати себе та задовольнити всі свої соціальні потреби.

При формуванні національної стратегії доцільно дотримуватися наступних методологічних підходів: [7]

1. Системний підхід, який передбачає розгляд людського капіталу як частини комплексної системи, що включає економічні, соціальні, політичні та культурні аспекти. Такий підхід дозволяє враховувати взаємозв'язки між різними компонентами системи та забезпечувати їх координацію.

2. Інституційний підхід акцентує увагу на ролі інституцій у формуванні та відтворенні людського капіталу. Це включає освітні установи, ринок праці, систему охорони здоров'я та соціального захисту. Важливим аспектом є створення сприятливих умов для ефективної взаємодії цих інституцій.

3. Поведінковий підхід зосереджується на мотиваційних аспектах та поведінкових реакціях індивідів. Розуміння мотивацій, які стимулюють навчання, професійний розвиток та здоровий спосіб життя, є ключовим для успішного формування стратегії.

На думку багатьох науковців, основними критеріями, що забезпечують ефективну стратегію відтворення людського капіталу є рівень та якість життя.

До елементів національної стратегії відтворення людського капіталу слід віднести:

1. Освіта і професійна підготовка. Якісна освіта на всіх рівнях, від початкової до вищої, є основою для розвитку людського капіталу. Професійна підготовка та безперервне навчання мають відповідати потребам ринку праці та стимулювати інноваційний розвиток.

2. Охорона здоров'я. Здоров'я населення є важливим компонентом людського капіталу. Доступ до якісних медичних послуг, профілактика захворювань та пропаганда здорового способу життя сприяють збереженню та підвищенню продуктивності працівників.

3. Соціальна політика. Соціальна політика повинна забезпечувати соціальний захист та підтримку найуразливіших верств населення. Це включає пенсійне забезпечення, допомогу по безробіттю та інші соціальні виплати.

4. Економічна політика. Економічна політика повинна створювати умови для економічного зростання та розвитку підприємництва. Інвестиції в інновації, підтримка малого та середнього бізнесу сприяють створенню нових робочих місць та підвищенню якості трудових ресурсів.

Дослідження проблем при формуванні національної стратегії у відтворенні людського капіталу є критично важливим для економічного зростання та сталого розвитку будь-якої країни. Національна стратегія в цьому напрямі повинна враховувати численні аспекти, включаючи освіту, охорону здоров'я, соціальну політику та економічні умови. Однак, формування такої стратегії стикається з низкою проблем, які можуть суттєво ускладнити її реалізацію.

1. Недостатнє фінансування. Обмеженість державного бюджету. Відсутність достатніх фінансових ресурсів може обмежити можливості для інвестування в освіту, охорону здоров'я та соціальні програми. Це призводить до недостатнього рівня розвитку інфраструктури, низької якості послуг та недостатньої мотивації для залучення кваліфікованих фахівців. Низький рівень інвестицій у наукові дослідження та інновації. Брак інвестицій у дослідження та розробки обмежує можливості для розвитку нових технологій та інновацій, що є важливими для модернізації економіки та підвищення конкурентоспроможності.

2. Низька якість освіти. Застарілі навчальні програми. Багато освітніх програм не відповідають сучасним вимогам ринку праці, що призводить до

дефіциту кваліфікованих кадрів у критично важливих галузях економіки. Недостатня підготовка викладачів, низький рівень підготовки та кваліфікації викладачів негативно впливає на якість навчання та підготовку студентів. Нерівний доступ до освіти. Різниця в доступі до якісної освіти між міськими та сільськими районами призводить до соціальної нерівності та втрати потенціалу у відтворенні людського капіталу.

3. Проблеми в сфері охорони здоров'я. Низький рівень медичного обслуговування. Брак кваліфікованих медичних працівників, недостатнє фінансування медичних установ та низька доступність медичних послуг у сільських районах призводять до погіршення стану здоров'я населення. Профілактика та здоровий спосіб життя. Недостатня увага до профілактики захворювань та популяризації здорового способу життя впливає на загальний рівень здоров'я та продуктивності населення.

4. Соціальні та економічні проблеми. Високий рівень безробіття та низький рівень доходів обмежують можливості для самореалізації та розвитку особистості, що негативно впливає на відтворення людського капіталу. Соціальна нерівність призводить до обмеженого доступу до ресурсів та можливостей для багатьох верств населення, що ускладнює формування рівноправного суспільства. Міграція кваліфікованих кадрів. Відтік кваліфікованих кадрів за кордон призводить до втрати людського капіталу та погіршує можливості для розвитку економіки.

5. Інституційні проблеми. Неефективність державного управління: недостатня координація між різними рівнями влади, бюрократичні перепони та корупція ускладнюють реалізацію національних стратегій та програм; низький рівень інституційної спроможності. Слабка інституційна спроможність обмежує можливості для ефективного управління ресурсами та реалізації політик, спрямованих на розвиток людського капіталу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Формування національної стратегії відтворення людського капіталу є багатограним процесом, що вимагає системного та комплексного підходу. Важливо враховувати теоретичні аспекти, методологічні підходи та практичні елементи для досягнення сталого розвитку та підвищення добробуту населення.

Забезпечення реалізації національної стратегії у відтворенні людського капіталу стикається з численними проблемами, які потребують комплексного підходу та взаємодії різних сфер державної політики. Вирішення цих проблем вимагає збільшення фінансування, модернізації освітніх програм, поліпшення якості медичних послуг, зниження соціальної нерівності та підвищення ефективності державного управління.

Література

1. Касьянов Ю.Д. Людський капітал і економічне зростання. - Київ: КНЕУ, 2008.
2. Лібанова Е.М. Людський розвиток в Україні: можливості та напрямки соціальних інвестицій. - Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007.
3. Маслова С.Г. Стратегічні напрями відтворення людського капіталу в Україні. - Київ: Наукова думка, 2015.
4. Геєць В.М. Людський капітал і проблеми його відтворення в сучасних умовах. Економіка України, 2011.
5. Карасьова О. В. Державне регулювання відтворення людського капіталу: теоретичні аспекти та практичні підходи / Актуальні проблеми економіки, 2013.
6. Чубукова О.В. Механізми державної підтримки відтворення людського капіталу в Україні / Вісник економічної науки України, 2014.

7. Бондаревська К.В. Соціальна безпека у контексті формування поведінки суб'єктів ринку праці. Поведінкова економіка: від теорії до практики: міждисциплінарний навчальний посібник. За науковою ред. к.е.н., доц. Татомир І.Л., к.е.н., доц. Квасній Л.Г. Трускавець: ПОСВІТ, 2022, 408 с. С. 265-278.
8. Національний інститут досліджень: офіційний сайт. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho>
9. Укрінформ: офіційний сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3853235-socialni-vidatki-so-i-comu-finansuvala-derzava-u-2023-roci-ta-so-zminitsa-v-2024mu.html>

References

1. Kas'ianov, Yu.D. (2008), *Liuds'kyj kapital i ekonomichne zrostantia* [Human capital and economic growth], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Libanova, E.M. (2007), *Liuds'kyj rozvytok v Ukraini: mozhlyvosti ta napriamky sotsial'nykh investytsi* [Human development in Ukraine: possibilities and directions of social investments], Kyiv: In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
3. Maslova, S.H. (2015), *Stratehichni napriamy vidtvorennia liuds'koho kapitalu v Ukraini* [Strategic directions of reproduction of human capital in Ukraine], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
4. Heiets', V.M. (2011), “Human capital and problems of its reproduction in modern conditions”, *Ekonomika Ukrainy*.
5. Karas'ova, O.V. (2013), “State regulation of reproduction of human capital: theoretical aspects and practical approaches”, *Aktual'ni problemy ekonomiky*.
6. Chubukova, O.V. (2014), “Mechanisms of state support for reproduction of human capital in Ukraine”, *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*.

7. Bondarevs'ka, K.V. (2022), “Social security in the context of shaping the behavior of labor market subjects”, *Povedinkova ekonomika: vid teorii do praktyky* [Behavioral economics: from theory to practice], POSVIT, Truskavets', Ukraine, pp. 265-278.

8. NISS (2024), available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho> (Accessed 25 June 2024).

9. Ukrinform (2024), available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3853235-socialni-vidatki-so-i-comu-finansuvala-derzava-u-2023-roci-ta-so-zminitsa-v-2024mu.html> (Accessed 25 June 2024).

Стаття надійшла до редакції 03.07.2024 р.